

MILLAISEEN MAISEMAAN IHMINEN TULI?

Rovaniemen kallioperä on ikivanhaa peruskalliota, muinaisvuoriston syvälle kulunutta juuri-osaa. Noin 2300–1800 miljoonaa vuotta sitten mannerlaatat törmäsivät toisiinsa ja synnyttivät vuoriston. Siitä on nykyisen Rovaniemen alueella näkyvissä vain juuriosa, jonka päältä on kulunut kiveä useiden kilometrien paksuudelta. Rovaniemen kaupungin alue ja sen eteläpuoli kuuluvat Peräpohjolan liuskealueeseen ja pohjoispuoli Keski-Lapin graniittialueeseen.

Suomen Lapin jääkautiset kerrostumat on tutkittu perusteellisemmin kuin missään muualla maapallolla. Silti ei ole tiedossa, milloin maa joutui ensi kertaa mannerjäätikön peittoon. Mahdollisesti se tapahtui vajaat miljoona tai puoli miljoonaa vuotta sitten. Rovaniemen seudulla jäätiköt

virtasivat ensin länsiluoteesta itäkaakkoon, sitten lounaasta koilliseen, seuraavaksi luoteesta kaakkoon ja viimeiseksi lännestä itään. Rovaniemen alue paljastui mannerjäätikön alta viimeistään 9000 vuotta sitten. Ihminen saapui alueelle varsin pian sen jälkeen.

Heti mannerjäätikön vetäytymisen jälkeen alueelle leviittäytyivät heinät, sarat, variksenmarja ja pajut sekä koi-vu ja haapa. Noin 8200–8100 vuotta sitten valtapuuksi tuli mänty. Samoihin aikoihin levisi alueelle myös leppä. Kuusi tuli Rovaniemen seudulle vasta noin 3500 vuotta sitten, viitisentuhatta vuotta ihmisen jälkeen. Sen jälkeen puulaji-

Maan noustessa Kemijoki jatkui lounasta kohti. Jyrkempiin paikkoihin syntyivät kosket. Pirttikoski muodostui noin 7400–7200 vuotta sitten.

suhteita säätelivät pikkupiirteissään suuret metsäpalot, joita toistui 100–200 vuoden välein. Soistuminen alkoi heti jääkauden jälkeen. Rovaniemen maa-alasta on nyt kolmasosa soiden peitossa.

Jo ennen kuin mänty ehti Lappiin, ilmasto oli vähintään yhtä lämmin kuin tällä hetkellä. Ilmasto on vaihdellut nykyistä Etelä-Suomea vastaavista lämpimistä kausista kylmiin jaksoihin, joitten tiedetään aiheuttaneen kasvillisuuden perääntymistä ja pahoja katovuosia.

Jääkauden jälkeinen Itämeri oli makean veden allas, Ancylusjärvi. Sen ylin ranta näkyy huuhtoutuneina kallioina, rantavalleina ja kivikkoina noin 213 m nykyisen merenpinnan yläpuolella. Ylin muinaisranta koko Suomen alueella on Rovaniemen etelärajalla olevalla Vamma-

Ounasjoen suiston tulvasaaret kasvoivat rehevää heinää, joka mahdollisti vankan karjataloutta harjoittavan kylän muodostumisen Rovaniemelle viimeistään 1400-luvulla

Kun Ancylusjärvi muuttui suolaiseksi Litorinamereksi noin 5500 eKr., rannikon tuntumaan ilmaantuivat hylkeet. Ne olivat ihmiselle tärkeä kevättalven ravinto peräti 4000 vuoden ajan.

vaaralla, 220 m nykyisen merenpinnan yläpuolella. Noin 7000 vuotta sitten Ancylusjärvi aleni silloisen merenpinnan tasoon, ja vesi muuttui suolaiseksi. Tämän Litorinameren ranta oli Rovaniemen alueella korkeimmillaan noin 90 m nykyisen merenpinnan yläpuolella.

Kemijoki sai alkunsa noin 9500 vuotta sitten, kun mannerjäätikön reuna päästi itään virranneet Sallan jääjärven vedet purkautumaan Ancylusjärveen. Kemijoen muovautuminen jatkui sen jälkeen sitä mukaa, kuin maan kohoaminen siirsi jokisuuta lounaaseen. Pirttikoski syntyi 7400–7200 vuotta sitten, Vanttauskoski 6800–6400, Valajaskoski noin 6200, Petäjaskoski 4600–4000 ja Osauskoski 3100–2700 vuotta sitten. Kemijoen koskien syntyminen Rovaniemen alueelle kesti siten noin 4000 vuotta. Voimalaitostyöt hävittivät kosket vuosien 1957–72 aikana niin perusteellisesti, että vain Pirttikoskessa ja Petäjaskoskessa voidaan enää nähdä veden virtaavan koskessa. Ja sielläkin ainoastaan tulva- aikoina.

Valajaskosken kynnys synnytti Kolpeneen muinaisjärven

Rovaniemen nykyisen keskustan alue, joka sijaitsee korkeudella 85–90 mpy, paljastui Litorinamerestä noin 7000–6500 vuotta sitten. Ihminen eli jo silloin Rovaniemen seudulla meren rantamilla asustellen.

Kun meren pinta oli noin 80 m nykyistä korkeammalla, Pahtajavaara ja vastakkainen kivinen moreenikangas kuroivat merenlahden suun niin kapeaksi, että suolainen vesi joutui väistymään makean veden tieltä. Kapeikon yläpuolinen osa muuttui järveksi, joka lainehti heti Pahtajavaaran pohjoispuolella neljä kilometriä leveänä ja kaikkiaan 200 neliökilometrin laajuisena. Ounasjoki syötti siihen vesiään Sinetässä ja Kemijoki Vantauskosken alapuolella.

Järven syntyessä ihminen asusteli jo ainakin Jakkavaarassa, Korkaloniemessä ja myöhemmän Valajaskosken äyriällä kalastellen ja hylkeitä pyytäen. Meren vetäytyessä talviset hylkeenpyyntipaikat siirrettiin lähemmäksi rannikkoa, aluksi Valajaskosken alle Siikaniemeen, sitten Muurolaan ja aikaa päälle Tervolaan, mutta kesäksi noustiin edelleen ylemmäksi pyytämään makean veden kalaa ja riistaa.

Maaperän kovuus esti Valajaskosken uomien suurenemisen ja järven pinnan laskun vuosituhansiksi. Tyypillisen kampakeramiikan aikana (3500–2800 eKr.) veden pinta asettui pitkäksi ajaksi tasoon 76–77 m mpy ja laski myöhemmin asbestikeramiikan aikana (2800–1300 eKr.) 74 metrin tason alapuolelle.

Tämän muinaisen järven rannalta on löydetty paljon asutuksen jäänteitä, Valajaskosken lisäksi Piirittävaarasta, Korkaloniemestä, Kärreniimestä ja Kolpeneelta. Kolpeneen löytöjen runsauden vuoksi arkeologit ovat ryhtyneet kutsumaan järveä Kolpeneen muinaisjärveksi. Sen rannalla on asuttu ainakin vuodesta 4000 eKr. noin vuoteen 1000 eKr.

Noin 3000 vuotta sitten Valajaskosken niska oli kulunut niin paljon, että Ounasjokisuun alapuolelle syntyi Ounaskoski. Vähitellen virtaus kasvoi myös Kuolasuvannossa niin suureksi, että järvestä tuli jokiosuus. Ennen Valajaskosken voimalaitoksen rakentamista kesäveden korkeus kosken niskalla oli 69 m mpy ja kesäinen jokiuoma vain murto-osa nykyisestä. Patoluukkujen kiinni paneminen nosti veden vastaamaan tyypillisen kampakeramiikan aikaista veden korkeutta noin 3000 eKr.

Mannerjään puristuksen loputtua maa kohosi nopeasti. Kun Ancylusjärvi aleni merenpinnan tasoon noin 7000 vuotta sitten, Litorinameren vuono ylti Valajaskosken kapeikon kautta pitkälle ohi nykyisen kaupungin sekä pohjoiseen että itään.